

TASAVVUF VE TARİKATLARA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Durmuş TATLILIOĞLU*

ÖZET

Dinî cemaat ve tarikatların kendi içinde belirli statü, norm ve dinî rolleri vardır. Günümüzde dinî cemaat ve tarikatlar geleneksel inanç sistemine getirilen yeni yaklaşımlar olarak adlandırılır. Cemaat ve tarikatlar, üyelerine doyum sağlayan ve onların kendi günlük sorunlarına çözümler bulmasını amaçlayan alt dinî kuruluşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Dinî Cemaat, İslam, Türkiye

ABSTRACT

It is known that there is an inner structure and hierarchy of certain statues, norms and religious roles within the religious communities and Sufi paths. Today, religious communities and Sufi paths are labelled as new approaches to traditional religious systems. These communities and Sufi groups are regarded as sub-religious organizations in which their members find satisfaction in their lives and resolutions to their daily problems.

Key Word: İslamic mysticism, Sufi Paths, Religious Communities, İslam, Turkey.

1. Tasavvuf Kavramı ve Özellikleri

a. Tasavvufun Tanımı

Tasavvuf Arapça yün giymek anlamında bir kelimedir. Kul ile Allah (c) arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir. Tasavvufun birçok tarifinin yapıldığı bilinmektedir. Her süfi içinde bulunduğu hâle göre tasavvufu tanımlamıştır. Tasavvufu, “Kur’an-ı Kerim’i Hz. Peygamber (s) gibi yaşamaya çalışmak” şeklinde tanımlayanlarda vardır.¹ Zühd ve takva hayatı yaşayarak ruhu temizlemek, kalbi kötülüklerden arındırıp Hakka tahsis etmek, Allah’ın bütün emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak ve ak-

* Yrd.Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim dalı Öğretim Üyesi

¹ Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber yayını, Ankara, 1997, s. 689.

lında daima Allah'ı canlı tutma gibi çaba ve gayretlere tasavvuf denilmiştir. Diğer bazı sufilere göre, sufilere vasıfları Resullullah (s.a.) zamanındaki "Ehl-i Suffa"nın özelliklerine yakın olduğu için kendilerine Sufiyye, denilmiştir.² Süfilerin Ashab-ı Suffayı dost bildikleri için bu ismi aldıkları da söylenmektedir.³ Kelâbâzî (Ölm.380/990), süfîlere ait adlandırmaların hepsinin süffa ehlinin hâlleri olduğu söyler. Onlar da garib, fakir ve muhacir idiler. Mal ve memleketlerini terke mecbur edilmişlerdi. Açlıktan yerlerde sürünürlerdi. Onları gören bedeviler, kendilerini deli sanırdı. Yün elbise giyinirlerdi. Terledikleri zaman elbiselerinden, yağmur altında kalan koyunlardan çıkan koku gibi bir koku çıkardı.⁴

Bu tanımların çoğu İslam'ın bünyesinden doğmakla birlikte, İslam dışı, temeller üzerine oturtulmak istenen tasavvuf tanımla-

² Tacu'l-İslam Ebu Bekir Muhammed el-KELÂBÂZÎ, **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, (Tah. Mahmud Emin en-Nevevi), **el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turas**, Kahire 1992, s. 27; **Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, II.Baskı, s. 53.

³ Ali Bin Osman HUCVİRİ, **Keşfu'l Mahcûp**, (Hakikat Bilgisi), 2.Baskı (Haz. Süleyman ULUDAĞ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 111.

⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 25. Suffa, lugatlere göre ev ve konaklarda bulunan eyvân, sedd ve seki türü yüksekçe oturma mekânları için kullanılan bir tabirdir. Suffa'da gölgelik anlamı da vardır. Türkçedeki "sofa" kelimesi bu köktendir. Rivayete göre kiblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksâ tarafından Mekte'deki Mescid-i Haram'a çevrilmesi Medine'ye hicretten 16-17 ay sonra gerçekleşti. Kiblenin Mekke'ye tahvilinden sonra kible duvarı mescidin arka kısmında kalmış oldu. Hz. Peygamber buraya bir tavan ve bir gölgelik yapılmasını emredince bugünkü camilerde etrafı açık son cemaat yeri gibi bir mekân ortaya çıktı. Bu mekân, barınacak yeri, akrabası ve evi olmayan sahâbîlerle misafirlerin barınmasına tahsis edildi. Suffa ashâbı süfi eğitimin nebevî modeli, suffalılar da bir bakıma asr-ı saâdetin süfîleridir Yılmaz, H. Kamil, "Tasavvufî Açından Ashab-ı Suffe", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, y.3, sy. 7, Ankara 2001, ss. 17-27; Ayrıca el-Üsküdârî, İsmail b. Abdullâh, *Suffa Ehli ve Halleri*, Ter: H.K. Yılmaz, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, y.3, sy. 7, Ankara 2001, ss. 27-31; Süfîlerin Ashab-ı Suffeye benzemedikleri ve aralarında mahiyet farkları olduğu da iddia edilmiştir. Bkz: İbn Cevzî, *Telbisü İblis*, ss. 146-8. "Ehl-i suffe" denilen bu topluluk, Peygamber (s.)'in teşvikiyle zühd ve takvâda temâyüz etmişlerdir. Hattâ Allâh'ın Rasûlü (s.), ashâbın zenginlerinden bu zümrenin iâşe ve ibâtesi hususunda yardımcı olmalarını talep etmiştir. Bu durum; tasavvufî davranışların, Rasûlullâh (s.)'in sünneti karşısındaki mevkiini ve onun nebevî bir tasdikte dayanmış olduğunu gösteren târihi bir gerçektir; Müstemli *Ta'arruf*'un bu bölümünü şerh ederken "sofiyye" kelimesini ashab-ı suffeyle alakalı olduğu yönünde kanaat serdetmiştir. Bkz. Müstemli, *Şerh*, c. I, s. 11.

rı da yapılmıştır. Tasavvuf tanımı konusunda ilim adamlarının farklı açıklamaları vardır. En yakın ihtimale göre temizlenmek ve çözülmek manası olan "saffet" veya yün manasına "sûf" kökünden gelmektedir. Süfi terimini ilk kez yün giyen anlamında Küfe'li Abu-Haşim (ölm.767) tarafından kullanılmıştır.⁵ Birincisi bu meslek, bir ruhî temizlenme mesleği olduğu için, ikincisi ise, ilk mutasavvıfların yünden yapılmış elbiseler giymeleri sebebiyle bu isim verilmiş olabilir.⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre ise tasavvuf bir ilimdir ki cenabı hakkın sıfatlarından ve ona nasıl erişileceğinden bahseder. Kulu, bu ilmi öğrenmeye sevk eden Allah sevgisidir. Kalbinden Allah'tan gayrisini temizleyen süfi bu ilmi öğrenir. Kişinin Allahtan başkasına olan sevgiyi kalbinden atması ve gönlünü yalnız Cenab-ı Hakk'ın muhabbetine bağlamasıdır. Kötü ahlakını değiştirip en güzel ahlakı benimsemek, daimi ve içten gelen bir duygu ile Allah'ın zikrine devam etmek ve bu yolla onun huzuruna varmaktır.⁷ Tasavvuf; beşerî sıfatlardan sıyrılıp, melekî vasıflar ve ilahî ahlâka bürünerek marifet, muhabbet ve zevk-i ruhani yörüngeli yaşamaktır. Mutasavvıflarca, içinde bulunulan hâl ve makam gereği olarak çeşitli biçimlerde tarif edilen tasavvuf, ilâhî kaynaklı bir hikmet, bu düşünce sistemine katılmış olanlar tarafından yeni gelenlere onu aktarma geleneğidir.⁸

Tasavvuf bir hal ilmi olduğundan, tasavvufu tarif etmeye çalışan mutasavvıfların tanımlarından birkaçını zikretmeye çalışalım: Ebu Hafes Haddad (ölm. 885): "Tasavvuf, baştan aşağı edeptir." ve "Cüneyd'i Bağdadî (ölm.909) : Süfi toprağa benzer, her kö-

⁵ Fulya ATACAN, **Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler**, Hil Yayınları, İstanbul, 1990, s. 23. Ayrıca, Süfîzmin Süfîlerce Yapılan Çeşitli Tanımları İçin Bkz. KELABAZÎ, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979, s. 53-58. Abdülbaki GÖLPINARLI, **100 Soruda Tasavvuf**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 9-12. Mustafa KARA, **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, 20-23, Selçuk ERAYDIN, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984, s. 15-21.

⁶ Hayreddin KARAMAN, **İmam-ı Rabbani ve İslam Tasavvufu**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1992, s.7.

⁷ Erzurumlu İbrahim HAKKI, **Marifetnâme**, (Sadeleştiren, Turgut Ulusoy) C, II, Tüz Ofset, İstanbul, 1995, s. 35.

⁸ Hayrani ALTINTAŞ, **Tasavvuf Tarihi**, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1991, s. 17.

tü şey ona atılır, ondan ise iyiden başkası çıkmaz".⁹ "Süfi peygamberin (s) sünnetlerini işlediği müddetçe hakikat yolundadır, sünnetlerden ayrıldı mı, hakikat yolundan da ayrılmış olur."¹⁰ Ahmed er-Rifai (ölm.1182): "Şeriatın üç yönü vardır: İlim, Amel, İhlâs, Tasavvuf, üçüncü maddenin gerçekleşmesine yardım eden bir yaşama ve düşünme tarzıdır."¹¹ Tasavvuf; Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmaktır, tasavvuf edeptir, tasavvuf güzel ahlakla ahlaklanıp kötü ahlaktan vazgeçmektir. Dünyadan, elini eteğini çekmedir.¹² Tasavvuf, İslam dininin, daha çok ahlâkî kurallarından bahseden kişinin insan-ı kâmil olmasını ve dolayısıyla toplumun olgun bir toplum olmasını amaçlayan bir sistemdir.¹³ Gibi tasavvufun çeşitli tarifleri yapılmıştır.

b- İslam Dininde Tasavvuf

Mutasavvıflar ilk dönemden beri, sūfi kavramının etimolojisiyle farklı görüşleri sürmüşlerdir. Bu kavramın dīnî orijini yani İslâm ile ilişkisi doğrultusunda "sūfi" kelimesinin etimolojik ve kavramsal olarak, temellerinin belirlenmesine çalışmışlardır.¹⁴

Kur'an'da ve hadislerde geçmeyen sūfi kelimesinin, hangi kelimedenden türediği hususunda birçok görüş öne sürülmüştür. Bu kelimenin Arapça herhangi bir kelimedenden türemiş olmadığını; ancak camid bir lakab olabileceği yönünde görüşler olmakla birlikte kelimenin Arapça bir kökten türemiş olabileceğini ifade edenler de vardır.¹⁵

Tasavvuf hicri ikinci asrın sonlarından itibaren İslâm düşüncesi tarihinde ilk defa sistemli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat tasavvufun temsil ettiği alan ve muhtevasının insanlık tarihi ka-

⁹ Ethem CEBECİOĞLU, "İslam'da Tasavvuf", **A.Ü.İ.F.Dergisi**, C. 2, Sayı 7, Ankara, 1987, s. 389.

¹⁰ Feruddin ATTAR, **Tezkiretül Evliya**, C. I, (Ter. Süleyman Uludağ), Erdem yayınları, İstanbul, 1991, s.422

¹¹ Ahmet er-RİFAİ, **El-Burhanu'l Müeyyed** (Çev. Siddık Güllü), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 56

¹² KARAMAN, **a. g. e.** s. 11

¹³ Belkıs TEMREN, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ankara, 1995, s. 17.

¹⁴ Yusuf Amin Odeh "Tasavvuf Kelimesinin Türevi ve Anlamı", **Jordan Academy of Arabic**, sayı 62, Amman 2002, s. 73.

¹⁵ Bkz. Serrâc, **Lüma'**, s.76. Sühreverdî, **Avarif**, s. 72. Alper, Hülya, "Mukarrebîn", **DİA**, İstanbul 2006, c.XXXI, ss. 128-9. Kuşeyrî, **Risale**, s. 279; Hucvîrî, **Keşfü'l-mahcûb**, s. 233. Kelâbâzî, **Ta'arruf**, s. 21, Vahit Göktaş, **Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı**, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 93.

dar eski olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bütün peygamberler gece ibadeti ve Allah'ı daima bilincinde canlı tutma anlamını da taşıyan zikir ve dualarla çokça meşgul olmuşlardır. Hz. Peygamber kendisine vahiy gelmeden önce dahi bazı zamanlar Hira mağarasında inzivaya çekilir ibadet ederlerdi. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın kırk gece uzlete çekildiği anlatılmaktadır.¹⁶ Bu şekildeki tefekkür ve ibadet hayatına tasavvuf denilmektedir. Önce bizzat Kur'an-ı Kerim'in esasları ve Hz. Muhammed (s)'in yaşayışı tasavvufa kaynaklık yapmaktadır. İslam tasavvufu, Hz. Peygamber ve sahabenin manevî hayatından kaynaklanmış ve zühd hareketinin gelişmesiyle de sistemli bir hal almıştır. Öncele ri tasavvuf ferdi olarak yaşanıyordu, daha sonraları kurumsallaşmış ve tarikat adını almıştır. Aslında İslâmî esaslar dünyanın fâniliğini, Allah'a mutlak teslimiyeti ve itaati, bu dünyaya bağlanılmaması gerektiğini telkin ederken, diğer taraftan yaşanan dünyanın da ihmal edilmemesi gerektiğini söyler. Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünyaya, yarın ölecekmiş gibi âhiret için çalışmayı öğütler. Sadece bu dünya hayatı için âhireti, âhiret hayatı için bu dünyayı terk etmeyi uygun bulmaz. Dünya ve âhiret için çalışmanın dengeli olması gerektiğini savunur. İslam dininde dünyadan yüz çevirmek doğru değildir. Ancak kişiyi gurura ve kibire götürüp Allah'tan uzaklaştırdığı ölçüde maddeden uzak olmak, hakka giden yolda onu aşmak gerekir. Dünya âhiretin tarlasıdır. Ahiret bu dünyada kazanılmaktadır.

Hz. peygamber (s)'den sonra İslâmî düşüncenin birçok kültür ve medeniyetle karşılaşması sonucunda bir takım kültürel etkileşim meydana gelmiştir. İnsanın zaafı, ilgileri ve kültürel etkinlikleriyle farklılık arz etse bile özde aynıdır. İnsanın olduğu her yerde adı ne olursa olsun dinin insanın ruhi tarafını konu edinen bir boyutu vardır. İster ilâhî ister beşerî olsun bütün dinlerde mistik tarafın bulunması bunun fitrattan kaynaklanan bir ihtiyaç olduğunun açıkça gösterir. Buradan yola çıkanlar tasavvufun işte bu etkileşimler sonucunda İslam'a girdiğini ve batı veya Hint felsefesinden etkilendiğini ileri sürmektedirler. Oysa tasavvuf; "nefsin terbiyesi ve ruhun tezkiyesi, kalbin temizlenerek ilâhî âlemin hakikatlerini aksettiren bir ayna durumuna getirilmesidir. Bunun için bir takım mücadelelere zühd ve riyazet hayatına

¹⁶ Komisyon, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Bakara Suresi 51. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1990, s. 7

katlanmaktadır, dolayısıyla çeşitli dinlerde müşterek tarafları olabilir."¹⁷

Tasavvuf önderlerinin savundukları zühd ve takva hayatı, Hz. peygamber zamanında vardı ve yaşanıyordu. Halifeler döneminde sahabeler arasında tüm incelikleriyle yaşanan bu hayat tarzı daha sonraki devirlerde unutulmaya ve bu konuda taviz verilmeye başlanmıştır. Bu zühd ve takva hayatını yeniden canlandırma fikri, daha sonraki asırlarda sistemleşmiş ve tarikatlar oluşmuştur. Bu tarikatlar dinî emirler çerçevesinde birtakım teknik ve usuller belirleyerek Hz. peygamberin sahabeleri eğitirken kullandığı metoda uyum sağlamaya çalışmışlardır. Peygamberimizin metodu da büyük ölçüde dinî bilgi vermek amacıyla yapılan sohbe dayanıyordu. Tasavvufta bu eğitim metodunun şeyh-mürid ilişkisi içinde devam ettiğini görmekteyiz. Tasavvuf İslam'ın emirlerinin yaşanması isteği sonucunda ortaya çıkmış bir düşünce ve hayat biçimidir. Amr b. Osman el Mekki (ölm 903) "Tasavvuf kulun her zaman, o an içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olmasıdır" demiştir.¹⁸

Hız Muhammedi'n hayatındaki manevi yönünü kabul ediyorsak onun uzantısı olan tasavvufu da İslam'ın dışında görmemiz mümkün değildir. Onun hayatını mercek altına aldığımızda maneviyatla dopdolu olduğunu görürüz. Hz. Peygamberin Allah'la ilişkisinin yansıdığı namaz ibadetinde Onun Cenabı Hakka olan saygısının, sevgisinin, Onunla beraber olmaktan kaynaklanan huşu duygusunun derinliğini görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de müminlerden bahsederken; "onlar namazlarını huşu içinde kılarlar"¹⁹ buyrulur. Peygamber efendimizin insanlarla ilişkilerindeki içtenlik, ibadetlerindeki huşu duygusu, dünyaya bakışındaki ölçü, yani zühd ve takvası tasavvufun doğuşunda etkili olmuştur. Ayrıca Emevi devletindeki toprakların genişlemesi ve refah seviyesinin yükselmesi sonucu insanların lükse dalmaları ve âhireti unutmaları, Hz. Peygamberin hayatını bilenlerin bu durumu protesto etmelerine neden olmuş ve bu da tasavvufun doğmasına etkileyen sebeplerden biri olmuştur. Kısaca tasavvuf,

¹⁷ Süleyman H.BOLAY, "Tasavvuf", **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 278.

¹⁸ Abdülkerim KUŞEYRİ, **Kuşeyri Risalesi**, (Ter. Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s 392.

¹⁹ Suat YILDIRIM, **Kur'anı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Bakara süresi 2, Işık yayını, İstanbul. 2004. s. 1.

Hız Muhammed'in hayatını ve manevi yönünü örnek alma isteklerinden doğmuştur. Tasavvuf; her seviyeden insanın iç âlemini güzelleştirmek, kalbini ve ruhunu kötü duygulardan temizlemek, iradeyi kuvvetlendirerek onlara yüksek bir ahlaki, hayat yaşatmayı hedef edinmiştir.²⁰

Tasavvuf "Müslümanların Allah'ın varlığını kişisel deneyimleri ile yaşayarak anlamaya çalışmaları, İslam'ın tam olarak yaşanması, dinin temel sırrı olan tevhidin (Tanrı birliği) bireysel olarak yaşanmasıdır."²¹ Tasavvufu tek başına dinin esası kabul etmek doğru değildir. Tasavvuf şeriatın ruh inceliğidir.²² Tasavvuf: Allah'tan başkasından yüz çevirmek ve Onun zatından başkasını düşünmemek, yalnız Allah'a dayanıp güvenmek, esbaba tevessül ettikten sonra işi Allah'a havale etmek. Fazl-ı ilahîyeye güvenerek, kerem kapısının açılmasını beklemek, kerem kapısının açılması için Allah'a dua etmek, her zaman Allah'tan korkarak her halükarda ona karşı hüsnü zan beslemektir.²³

c) Tasavvufun Tarihi ve Sosyolojik Boyutu

Tasavvuf diğer mistik sistemlerde olduğu gibi hayata karşı belli bir tavır ve davranış olarak başlamış, daha sonra bir düşünce tarzı halinde sistemleştirilmeye çalışılmıştır. İslam'da ilk zühd hareketleri halifelerin ve sahabelerin zühd ve takvasıyla başlamıştır. İlk Müslümanlar, Allah yolunda maddi hayatlarını hiç sayarak bütün dünyevi varlıklardan kurtuldukları ölçüde Allah'a yakın olacaklarını düşünüyorlardı. Hakikatte zühd ve takva hayatı Hz. Peygamberin bir karakteri idi. İslam'ın nasıl yaşanacağını örnek olarak insanlara en iyi şekilde kendisi göstermiş ve sa-

²⁰ M. Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Musavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1986, s. 282.

²¹ A.M. SCHİMMELE, **Mistical Dimmension of Islam**, The University of North Carolina Pres, U.S.A. 1975, s. 17. Bu konuda Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. A.J. ARBERRY, "Mysticism", **The Cambridge History of Islam**, Ed. P.M. HOLT, A.K.S. LAMPTON, B. LEEWIS, Vol-2, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s. 604. R. NICHOLSON, "A. Historical Enquiry Concerning The Origin And Development of Süfizm with a List of Definitions of The Term "Süfi" And " Tasawwuf" Arranged Chronologically" **Journal of The Royal asiatic Society**, 1906, Vol- XXXVIII, s. 303-348.

²² Ahmet er-RİFAİ, **Delillerle Marifet Yolu** (Ter. H.Kamil Yılmaz), Erkam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 7.

²³ Ahmet er-RİFAİ, **Maneviyat Bahçesi, Evliyalar Sözleri, Ariflerin Sofrası** (Ter.Şemseddin Yeşil), Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1987, s. 200.

habeler de Onun gibi yaşamaya çalışmışlardır. Günümüzde Tasavvuf tümüyle bireysel bir deneyimdir. Bir şeyhin rehberliğinde toplanan bireyler asgari yaşam kuralları çerçevesinde bu mistik deneyimi yaşamaktadırlar.²⁴

İslam'ın ilk devirlerinde bazı kimselerde zühd ve takva hayatı ön plana çıkmış, miladi dokuzuncu yüzyılda tasavvufun Piri Hasan Basri (ölm. 728) lükse karşı fakirliği ve kanaatkârlığı ön plana getirmiştir. Çünkü insanlar, İslam dinini unutmuş ve dinin emirlerini yerine getirmez olmuştur. Gerçekte insanlar yaratılış gayelerini unutmuş, sadece bu dünya hayatını kurtarmak için çalışıyorlar ve İslami hayatı yaşamıyorlar. İlk dört halifeden sonra İslam devletleri imparatorluğa ve saltanata dönüşmüş, yöneticiler dünyevi zevklere dalmışlar ve İslam'ın özünden uzaklaşmışlardı. Tasavvufi hareketler, toplumları beraberinde dinden uzaklaşmaya götüren bu dünyevi davranışlarına karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tasavvuf dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın ve sistemli bir hareket halini almış, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar hem etkili bir şekilde yöneticileri hem de kitleleri yakından ilgilendiren bir düşünce ve hayat nizamı halinde devam etmiştir. On beşinci yüzyıldan itibaren ise kurulu düzenin bir parçası olmuştur.²⁵ Bütün bu zamanlarda toplumların geçirdiği değişmelerin esas etkileyicisi elbette sadece tasavvuf değildir. Ancak bu değişmelerle tasavvuf hareketi arasında bir münasebet bulunduğu muhakkaktır. Bu münasebetin her zaman aynı tipte olmaması da pekâlâ muhtemeldir.

Tasavvufun gayesi ve amacı için, Ebü Bekr Varrak adlı süfi şöyle diyor; üç sınıf insan vardır: Ulema, ümera ve fukara. Yani (Âlimler, idareciler ve dervişler). Ulema ifsat olunca din gider. Ümera bozulunca geçim bozulur. Dervişler bozulunca ahlak gider. Ulemayı bozan hırstır, ümerayı bozan adaletsizliktir, fukarayı bozan riyadır. Şu halde ümera, ulemaya sırt çevirince bozulur. Ulema ümeranın emrine girince bozulur, fukara da gösteriş yapınca bozulur.²⁶ Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre süfilerin esas gayesi ahlaktır. Burada ahlak tabirinin içine iyi davranışlar-

²⁴ J.S. TRİRİMİNGHAM, **The Sufi Order in Islam**, Oxford University pres, London, 1971, s. 103.

²⁵ ATACAN, a. g. e. s. 24.

²⁶ Erol GÜNGÖR, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yayını, İstanbul, 1991, s. 190.

la birlikte bütün bir manevi hayat girmektedir. Derviş her şeyi ile örnek insan ve iyi bir Müslüman olmalıdır.

Tasavvuf hakkında yazılan klasik eserlerde sünni itikattan sapmalara karşı son derece hassas davranıldığı görülmektedir. Bunların en mühimlerinden biri olan "Kitabü'l Luma'da" tasavvufu yanlış anlayanların düştükleri hataları ile birlikte dalalete düşenlerde vardır. Serrâc'a (ö.378/988), göre delalete düşenlerin başlıca hataları şunlardır:

1. Tanrı ile münasebetlerinde kul gibi değil, hür bir insan gibi davranmak,
2. Sadece Hakka yönelerek halkı hiçe saymak,
3. Veli'nin Nebiye üstünlüğünü iddia etmek,
4. Yaratılan her şeyin mubah olduğunu, ancak israf ve aşırılığı haram saymak,
5. Cenabı Hakki bu dünyada ahirette göreceğimiz gibi görme iddiasında bulunmak,
6. İnsanın her türlü günahattan sıyrılmaya, mutlak günahsızlık halinde olabileceğini iddia etmek,
7. İlahi bir nurla kalplerin aydınlandığını iddia etmek,
8. Tevhid halinde ne işlerlerse kendilerinden değil, Allah'tan bilmek, (Aynül cem)
9. Allah'a yakınlaşınca her türlü tehditten muaf olduklarını zannetmek,
10. Vecd halinde hislerini kaybettiklerini iddia etmek,²⁷
11. Ruh hakkında insanlara (Kur'an'da) bilgi verilmediği halde bu konuda çeşitli spekülasyonlar da bulunmaktadır.²⁸

Tasavvuf Hicri ikinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında tasavvuf hareketlerinin Moğol istilası ve ondan sonraki büyük durgunluk ve bezginlikle paralel olduğunu savunanlar da mevcuttur. Büyük medeniyetlerin dağılma devrinde dünya hayatı insanlar için çekilmez bir hale gelmekte maddi felaketlerin yanı sıra manevi bakımdan da tatmin bulamayan huzursuz kalpler,

²⁷ Serrâc Ebu NASR, **Kitabül-Luma**, (Ter. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayını, İstanbul, 1996, s.439.

²⁸ GÜNGÖR, a. g. e. s. 201-202.

kendilerine başka bir dünyada kurtuluş ve huzur aramaktadır.²⁹ Süfi hareketler kısmen siyasal duruma, kısmen de İslam'da gelişen teoloji ve zararlı akımlara karşı bir tepki niteliğindedir. Süfi hareketini bir reform olarak tanımlayan Fazlurrahman “süfizm batını (exoteric) bilgi üzerine durarak zahirin (exoteric) karşısını oluşturduğunu ve kişinin dışsal davranışlarını düzenleyen hukuku sorguladığını belirtmektedir. Ortodoks İslam'ın vurguladığı topluluk Etos'una karşı süfizm bireyi temel almıştır”³⁰ diye süfizmi açıklamıştır.

Tasavvuf dinî sadece kaideler olarak görmeyip onun iç manasına ulaşmak ve dolayısıyla manevi hayatı maddi hayata üstün kılmak, Allah'la kul arasındaki münasebeti iyice derinleştirmek şeklinde ele alınırsa İslam'daki zühd ve takva hayatı ile tasavvuf aynı anlama gelir. Bu nedenle tasavvuf İslam dışı bir hareket değildir. İslam dinî, tarih boyunca yayıldığı her alanda, tebliğini din âlimleri, tüccarlar, askerler ve sülâle vasıtasıyla yapmıştır. Tasavvuf ekolleri, İslam'ı nasıl yaydılar ise, aynı şekilde, onu koruma görevini de üstlendiler. İslam'da bid'atları red, itikatta saflığı koruma, yeniden diriliş, öze dönüş, sünnete sıkı bağlanış, Hz. Peygamber'e ve Kuran'a saygılı olmak gibi konular üzerinde durmuşlardır. Ebu Muhammed Cerîri (ölm. 933) “Tasavvuf güzel ve ulvi olan her çeşit huyları kazanma girişiminde bulunmak ve çirkin her nevi huylardan da uzaklaşmaya çalışmaktır” demiştir.³¹ İslam'a yönelmiş maddî ve manevî her türlü saldırıya karşı reaksiyoner bir tavırla göğüs geren tasavvuf hareketi günümüze kadar etkisini ve varlığını sürdürmüştür. Çeşitli ülkelerde ve toplumlarda hala aktüel olarak yaşamaktadır.

Tasavvufun temel ilkesi, ayrılığı gayrılığı kaldırarak Allah katında nefsinin yok etmek ve o yoklukta varlığı bulmaktır. Allah'a ulaşmak için de ayrı bir istidada rehber (pir-şeyh) ihtiyaç hisseder ve ona teslim olur. Bundan sonra bireyin dünyaya bakışı, maddeye, eşyaya ve çevreye bakışı hep belirli zaviyeden olacaktır. Tasavvufun toplum düzenine getirdiği en önemli katkıyı din ve mana aristokrasisini yoğurup şekillendirip yörüngesine oturtmasında aramak gerekir. Bunun sakıncası ise, ilk zamanlarda İslam'ın şiddetle karşısında olduğu din adamı sınıfının, tasavvufla

²⁹ GÜNGÖR, a.g.e. s. 165.

³⁰ Fazlur RAHMAN, **İslam**, (Çev.Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın) Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981, s. 189.

³¹ KUŞEYRİ, a. g. e. s 392.

beraber başka isim ve kılık altında kul ile Tanrı arasına konulması ve kitle üzerinde yeni bir güç ve iktidar merkezi vücut bulmuş olmasıydı. Tasavvuf tekkeleri manevi merkez durumundaydı, topluma olumlu katkılarının yanında olumsuz katkıları da oluyordu.³²

Tasavvuf ahlaki yaşanan dünya ile ilişkisini alt ve orta sınıflar üzerinde yürütmüştür. Tasavvuf ve tarikatlara daha çok küçük çarşı esnafı üzerinde yoğunluk kazanmaktadır. Genel hatlarıyla bakarsak İslam'ın doğuştan şehirlerarası ticaretin ve büyük taccirlerin dinî olduğu, tasavvufun ise yine geniş hatlarıyla ahilikte olduğu gibi esnaf ve zanaatkarın dünya görüşünü aksettirdiği söylenebilir.³³ Yakın doğu şehirlerinden pek çoğunun büyükçe transit merkezi bir yana eski parlak ticaret devrine kıyasla küçük basit birimler halinde ufalıp durgunlaştıklarını biliyoruz. Çarşı ve pazar boyutlarının basıklaşması ile birlikte üretim birimlerinde sıcak ve samimi bir topluluk "cemaat" şuuru etrafında halkalanmalarına da bir zamanlar rastlamak mümkündü. Nitekim Ahilik fikri ve Anadolu'daki fütüvvet düşüncesinin kaynağını da bu tür tarikatlara oluşturmıştır.

2. Tarikat Kavramı Ve Özellikleri

a Tarikat Kavramı

Tarikat; Arapça'da yol, "Tanrıya erişmekte takip edilmesi gereken yol" manasındadır. Tasavvufi yolla Tanrıya erişmek üzere kurulmuş tasavvuf ekollerine denir. Tasavvuf inanç ve görüşlerinin bir şeyh etrafında teşkilatlanmış müesseseseleşmiş halidir. Tarikat bu görüşleri yaymak ve eğitimini yapmak üzere kurulmuş olan teşkilatı ifade eder.³⁴

Tarikat; aynı dinin içinde tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan Tanrıya ulaşma yollarından her biridir. Mutasavvıflar yol, hal anlamına gelen tarikat kelimesine "Allah'a kavuşturan ve Allah'a varmak için izlenen yol" manası verir. Başlangıçta sadece "bu dünyaya önem vermeyerek yüz çevirme, nefsi terbiye, kalbi temizleme ve zâhidane yaşayış şeklinde tanımlanan

³² Sabri F. ÜLGENER, **Zihniyet ve Din İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri, İktisat Ahlakı**, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s. 87.

³³ ÜLGENER, **a g. e.** s. 73.

³⁴ Komisyon, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Tarikat, Ötüken Yayınları 10, İstanbul, 1985, s. 3981.

tarikat, tasavvufun sistemli bir şekil aldığı XI. yüzyıldan sonra birbirlerinden ayrı şekilde zikreden, giyinen ve değişik tasavvuf görüşlerine sahip olan süfi kuruluşlara ad oldu.³⁵

Tarikat, Allah'a ulaşma gayesini güdenlerin izledikleri özel tarz, metot ve harekettir. Müslümanlıkta tarikat ve şeriat aynıdır. Şeriat esastır. Tarikat onun içinde yeni bir boyuttur. Mezhep gidilen yol anlamına gelirken, tarikat yollar anlamındadır. Mezhep ilim, tarikat irfan yoludur.³⁶ Tarikat kelime manası itibarı ile Allah'a ulaşmak demektir. Tasavvuf dilinde ise Allah'ı bilmek, bulmak ve yaklaşmak için takip edilecek ibadet yolu manasına gelir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik." buyuruyor.³⁷

Tarikat terimi başlangıçta kişinin tasavvufta metodik formasyonunu ifade etmesidir. Müslüman'ın tarikat hayatı gece yarısına kadar zikirde bulunma, oruçlar, dualar, ilahiler ve özel tecrübelerle karakterize olmaktır.³⁸ Bu sayede birey Tanrı neyi emretmişse onu yapar ve neyi yasak etmiş ise ondan uzaklaşarak yapmaz ve böylece Tanrıya yaklaşmış olur. X. Yüz yıllarda öteki dünyayı kazanmak için bu dünyadan yüz çevirme, ruhu güçlendirme, nefsi ve tabii istekleri yenme, içi temizleme ve zahidane bir yaşayış şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarikat XI. y.yıldan itibaren halk katında, bilinen İslamî hükümlere ilaveten bir takım özel dinî mistik kurallar teessüs ettirmiş, bir yaşayış şeklini ittihaz etmiş ve düzenli bir şekilde teşkilatlanmış cemaatları ifade etmeye başlamıştır. Tarikat cemaatlerinde zamanla merasim ve ayinlerin önemi artmıştır. Bununla birlikte tarikat kelimesinin yine de doktrin yönü ağır basan ideal bir metot anlamını koruduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Tarikat sabahtan akşama kadar üyesi olan cemaatin tüm hayatını tespit eden bir kuralla yöneltilmesidir. Bu kural içinde kişi kati şekiller içinde yaşamakta ve ona titiz şekilde bir ders sun-

³⁵ CEBECİOĞLU, a. g. e. s.687.

³⁶ Ahmet GÜNER, "Tarikat", **Tarikatlar Ansiklopedisi**, Milliyet Yayını, Ankara, 1991, s. 367.

³⁷ Komisyon, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Maide Suresi 48. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1990, s. 115

³⁸ Joachim WACH, **Din Sosyolojisi** (Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi, Yayını, Kayseri, 1990, s. 187.

³⁹ Gustav MENCHİNG, **Din Sosyolojisi** (Çev. Mehmet Aydın), Teknik Kitabevi, Konya, 1994, s. 203.

maktadır. İşte böylece sağlam şekilde tesis edilmiş bir cemaat hayatı doğmaktadır. Tarikat ve onun ihtiva ettiği hayat şekli ilâhî dinler içinde yegâne etkili cemaati meydana getirmektedir. Yani hayatın bütün alanlarını dinî plan üzerinde yeniden inşa ederek bunu yapmaktadır.⁴⁰

Zühd ve takva hareketleri ile bunların daha sistematik şekilleri olan tasavvufi mistik cereyanlara ve bu sonuncuların halk katında düzenli bir biçimde teşkilatlanmış şekillerini oluşturan tarikat grupların hemen bütün müesses dinlerde rastlamak mümkündür. Tarikat cemaatlerinin ana hedeflerinin bünyedeki birçok gelişmelere karşı dinî daha içten ve daha sıkı bir şekilde yaşamak arzusundan kaynaklanan ikaz, itiraz ve protestoların tezahürleri şeklinde ortaya çıktıkları görülmektedir. Nitekim İslamiyet'te ilk zühd hareketleri de bu şekilde ortaya çıkmıştır ve daha sonra tasavvuf cereyanı hüviyetine bürünerek, yüksek seviyeli büyük mutasavvıfların yetişmesine imkân verirken halk katında da tarikat cemaatlerinin vücut bulmasına imkân vermiştir. İslamiyet'te tarikatlar, mensuplarının yoğun dinî hayat arzusunun tezahürü olan birçok nafil ibadetler, raks, sema, kıyafetler ayrı bir özellik taşımaktadırlar. Bu konuda J.Wach tarikatı, daha kapalı bir cemaat içerisinde ortak bir takva hayatı yaşamaya karar vermiş bulunan kimselerin kurduğu ve teşkilatlandığı bir cemaat olarak tanımlar. Bu cemaatin tekelci bir özelliğe sahip olduğunu bu bakımdan da kişisel sadakat üzerinde sürekli ısrar ettiği tarikat üyelerini birleştiren şeyin değişmez ikametgâh, özel kıyafetler, ortak yemek, özel ibadetler, müşterek çalışma olduğunu ve cemaat mensuplarının arasında manevi kardeşlik düşüncesinin tabii teşkilatın yerini aldığını belirtmektedir.⁴¹

Tarikat cemaatleri pratik psikolojiye vakıf ve herkesi kendi ihtiyaç ve kabiliyetlerine göre eğiten bir şeyhin etrafında toplanmış bulunan gruplardır. Zaviye, ribat, hankâh, tekke veya dergâh denilen bir yerde oturan şeyh tarikat cemaatinde merkezi bir yer işgal eder. Şeyhin çevresinde onunla yakın temasta bulunan bir halka mevcuttur. Bu halkanın dışında şeyhi zaman zaman ziyaret eden, sair vakitlerde ise kendi iş ve meslekleri ile uğraşan ve genellikle zaviyenin gelirinin büyük bir kısmını sağlayan

⁴⁰ Ünver GÜNAY, **Din Sosyolojisi**, İnsan yayını, Ankara, 1999, s. 186.

⁴¹ GÜNAY, **a. g. e.** s. 187.

müridlerin oluşturduğu daha geniş bir halka yer almaktadır. Tarikat cemaatleri bu halkavî ve karizmatik yapılarıyla ilk dinî cemaatlere benzemektedirler. Bütün ilâhî dinlerde tasavvufî mistik cereyanlar ve tarikatların önderleri, bu hareketler ve cemaatler üzerinde olduğu kadar, genel olarak dinin gelişmesinde etkili olmuş olan güçlü şahsiyetlerin yetişmesine imkân vermişlerdir. Yeni tarikat kolları ve cemaatleri tesis etmişler ve böylece tarikatların birçok alt dallara ve cemaatlere ayrıldıkları görülmüştür. İslamiyet'te tarikatlar "Silsile" adı verilen ruhani bir otorite zinciri ile kendilerini Hz. Peygambere dayandırıyor da hemen her tarikatın bir kurucusu olduğu bilinmektedir.⁴²

Bütün dinlerde, olağanüstü hikâyeler ve menkıbeler için oldukça uygun bir zemin oluşturan tarikatların cemaat üyeleri üzerinde ve genel olarak Müslüman toplumlarda birçok iktisadî, siyasî, dinî ahlakî, terbiyevî ve ilmî fonksiyonları icra ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak şeriat, tarikat ve hakikat kelimelerinin anlamlarını bilmek gerekmektedir. Şeriat, karanlık gecede aydınlık temin eden ve gidilecek yolu gösteren mum, bunu eline alıp yola gitmesi tarikat, gidilecek yola varmak son durak ise hakikattir. Esası ashap ve tabiin ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hakikate uyan halleridir. Temeli ibadetle meşgul olmak kendini Allah'a vermek dünyadan yüz çevirmek ve ibadete dalmaktır. İbn-i Haldun tasavvufu bir nevi tarikatın ön hazırlığı ve ilk merhalesi olarak tarif etmektedir. Esasları Hz. Ebubekir ve Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s) kadar ulaştığı görülen tarikatların Türkler arasında yayılması ve tekkelerin siyasî kuvvetler tarafından resmen tanınması birçok devlet büyüklerinin tarikat şeyhlerine bağlanması onlara üstün ve manevî birer güç kazandırmıştır. Tarikatlar yalnız Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında değil, aynı zamanda Balkanların Türk hâkimiyetine girmesinde ve orada Müslümanlığın yayılmasında da önemli roller oynamıştır.⁴³

b. Tarihi Gelişim İçinde Tarikatlara Genel Bir Bakış

Sözcük olarak yol anlamına gelen tarikat, kulu, Tanrı'ya ulaştıran zevk, neşe, irfan, aşk ve cezbe yoludur. Bir başka açı-

⁴² GÜNAY, a. g. e. s. 188.

⁴³ İbn-i HALDUN, *El Mukaddime*, Kültür Bakanlığı Basımevi, C. I-II, Ankara, 1989, s. 378.

dan ise tarikat süfizm kurumsallaşmış biçimidir.⁴⁴ Tarikatların doğuşunda birinci dönemde tarikat ve tasavvuf birbirleriyle tamamen iç içe olup, bir süfi aynı zamanda bir tarikatın kurucusu, bir tarikat şeyhi olarak ta görülmektedir. İkinci dönem tarikatların sosyal birer kuruluş olma yoluna girmeleri ve birtakım kimselelerin, belirli kişiler "Tarikat Şeyhleri" etrafında toplanmaları ve bu toplanışın birtakım prensiplere bağlandığı dönemdir. İşte tarikatlar sosyal fonksiyonları itibarıyla ancak bu dönemden itibaren etkilerini her alanda göstermeye başlamışlardır.⁴⁵

Hazreti peygamber bir hadisinde "Ümmetim arasındaki fikir ayrılıkları rahmettir." "İslam ümmeti 73 fırkaya ayrılacağını ve Allah'a ulaşan yollar yaratıkların nefesi sayısındadır."⁴⁶ demiştir. Tarikatların çok çeşitli olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, "Bizim yolumuzda çalışanları biz yollarımıza ulaştırırız"⁴⁷ ayetinde de bunu bildiriliyordu. Tarikat düşüncesinin Müslümanlar arasında ve özellikle zanaatkârlar arasında hoş görülmesi büyük din adamlarınca benimsenmesinin altında o çevrenin sosyal, ekonomik ve politik şartları da rol oynamıştır. İslamiyet sürekli şekilde yayılır fakat devletin başındakiler aynı zamanda dinde de son sözün sahibi durumuna gelirken, halkın manevi dünyasında bazı başka otoriteler, kendince başvurulup akıl ve yardım isteyeceği, erişebilir kimseler arayıp bulması elbette beklenir bir sonuçtur. Bu bağlamda, kalp, gönül, duygu, sığınma, ruh coşkunluğuna kadar dinî bir takım törenler ve uygulamaların dışında da görme ve yaşama isteği hâkim olmuştur. Öyle zamanlar olmuştur ki o bölgedeki bir tarikat şeyhi veya halifesi manevi güç olarak bazı siyasi ve askeri otoritenin de üstüne çıkmıştır.⁴⁸

Tarikatların analizinde şu iki noktanın göz önünde bulundurulması gerekir:

1. Gerçek anlamda veya tam tarikat diyebileceğimiz "Esmâ yolunu" esas alan tarikatlar,

⁴⁴ GÖLPINARLI, a. g. e. s. 86

⁴⁵ Abdülbaki GÖLPINARLI, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, Bereket Yayınları, İstanbul, 1969, s.168.

⁴⁶ Mevlüt ÖZLER, **İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, Nuh yayınları, İstanbul, 1996, s. 16 bkz. Ebu Davud, Sunen, C.I, Hadis No:4597, Tirmizi, İman, 18, Hadis No:2643.

⁴⁷ GÜNER, a. g. e. s. 374.

⁴⁸ GÜNER, a. g. e. s. 374.

2. Zikre lüzum görmeden de "Cezbe yoluyla" Allah'a ulaşabileceğini kabul eden tarikatlar, yani Melami meşrep süfilerdir. Birincilerde tam anlamıyla "pir" denilen tarikatin kurucusundan başka halifeleri ve halifelerin irşatla görevlendirdiği şeyhleri bulunur. Bu tarikatların şeyhlerine uymuş bulunan müridler ve bu müridlerle mürşitler arasında bir takım davranışların belirli ölçüde ve kurallara göre yapılması esastır.. Sosyal bir kuruluş olarak da bu tarikatlarda âsitân denen "Pir makamı" pirin yattığı tekke, hankah denen büyük tekkeler, dergâhlar, zaviyeler ve tarikat mensuplarının özel kıyafetlerinin hazırlandığı dikimhaneler ve özel vakıflar vardır. İkinci tür; zikri esas almayan tarikalara gelince, bunlar Melami meşrep süfilerdir. Bunlar tekke kurmayı, vakıfla idare edilme sistemini, giyim kuşam gibi özel adetler ve kıyafetler taşımak suretiyle halktan ayrılmayı kabul etmeyen, çalışmayı özel yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan aşk ve cezbe yoluyla Allah'a ulaşılabilmesine inanan tören ayin vb. kuralları reddeden tarikatlardır.⁴⁹

Allaha ulaşma yollarını bazı âlimler üç kısma ayırmaktadırlar; "1. Tarîk-ı ahyâr; zahitlerin yoludur. Bu yolu benimseyenler çok namaz kılmakla, oruç tutmakla, Kur'an okumakla hakka kavuşmak isterler. Bu yol çok uzundur ve bu yolla hakka ulaşılması zordur. Bunlar şeriata uyanlar olup tarikata asla girmeyenlerdir. 2. Tarîk-i ebrâr; mücahade ve riyazet yoludur. Önceki yollardan kısadır ve Hakka ulaşma ihtimali daha çoktur. Fakat bu yolda da riyazet ve zikrin zevkine kapılmak, böylece manevi zevk ve kerametle oyalanıp yoldan geri kalmak tehlikesi vardır. Özü sözü doğru olan süfilerdir. 3. Tarîk-i şettâr; aşk ve cezbe ile Hakka ulaşmak isteyenlerin yoludur. Bu yola girenler tevbe, kanaat, tevekkül, uzlet, devamlı zikir, bütün varlığı ile Allah'a yönelme, sabır, murakabe ve rıza adı verilen esasları dikkatle yerine getirmelidirler. Bu yol tehlikeli olmakla birlikte Hakka ulaşmak için izlenebilecek en kısa yoldur. Bunlar, aşk ve cezbeyi kabul eden Melami meşrep süfilerdir."⁵⁰

Böylece bütün tarikatların temelinde yatan bu görüşleri tespit ettikten sonra, tarikatların adedi hakkında hâkim durumda bulunan kanaat ve rivayetlere göre on iki büyük tarikat vardır. Bu tarikatlar gizli ve açık zikri benimseyen tarikatlar olmak üzere

⁴⁹ GÖLPINARLI, a. g. e. s. 169.

⁵⁰ CEBECİOĞLU, a. g. e. s. 687.

başlıca şu iki kola ayrılırlar. "1. Kol: Hz. Ebubekir'e bağlanan tarikatlardır ki bunlar Hz. Ebubekir'in aracılığı ile Hz. Muhammed'e oradan da Allah'a kadar ulaşabileceğine inanırlar. Bu uygulama hicret esnasında Hz. Muhammed'in Hz. Ebubekir'e mağarada gizli zikri öğretmesi ile başlar. Bu tarikatlara "Bekrî" denir. Bunlar "Zikr-i hafi" gizli zikir yaparlar. 2. Kol: Hz. Ali'ye bağlanan tarikatlar olup bazı sülûlere göre Hz. Ali'ye aşîkar ve gizli zikir usullerini Peygamber Hz. Muhammed (SAV) öğretmiştir. Böylece Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e oradan da Allah'a ulaşmak mümkün olacaktır. Hz. Ali "Zikri cehri" talim etmiş. Bu bakımdan sesli zikir esas alanların tarikatlarının silsilesi halife Hz. Ali'ye varmaktadır.⁵¹

c. Büyük Tarikatlar ve Kurucuları

Büyük mutasavvıflara göre tarikat tektir, o da "Tarikatı Muhammediyedir. Sünnî daire içerisinde gelişen çeşitli tarikatlar aslında bu tek olan Tarikatı Muhammediyenin şubeleridir. Esasta usulde ayrılık gayrılık yoktur. Teferruata ait birtakım inceliklerde, meşrepte çeşitlilik vardır. Tarikatların sayısı konusunda da değişik görüşler vardır. Ne kadar insan varsa o kadar yol vardır düşüncesinden hareket edenler tarikat sayısını belli bir rakamda dondurmazlar, öte yünden 12 temel büyük tarikat vardır. Diğerleri bunlardan çıkmış kollarıdır görüşü yaygındır. Bunlara göre 12 temel tarikat ve kurucuları ise şunlardır:

1. Kadiriyye Tarikatı, Abdül Kadir Gilânî (Ö.470-561/1077-1161)
2. Yeseviyye Tarikatı, Ahmet Yesevi (Ö. 562 H./ 1166 M.)
3. Rifaiyye Tarikatı, Ahmet er-Rifâî (Ö. 512-578/ 1036 H.)
4. Kubreviyye Tarikatı, Necmüddin el Kübra (Ö.540-618/1145-1226)
5. Medyeniyye Tarikatı, Ebu'l Medyen b. Huseyn (Ö.527-594/1126-1197)
6. Desükiyye Tarikatı, İbrahim ed Desûki (Ö.676/1288.)
7. Bedeviyye Tarikatı, Şeyh Ahmet Bedevi (Ö.596-675/1200-1276)

⁵¹ GÖLPINARLI, a. g. e. s. 188.

8. Şazeliyye Tarikatı, Ebul Hasan Takuyiddin Ali b. Abdullah eş Şazeli (Ö.656/1258)

9. Ekberiyye Tarikatı, Muhyiddin İbnül Arabi (Ö.560-638/1165-1240)

10. Mevleviyye Tarikatı, Mevlânâ Celalüddinî Rumi (Ö.604-672/ 1207-1273)

11. Sa'diyye Tarikatı, Sa'duddin Muhammed el Cebbâri (Ö.792/ 1387)

12. Nakşibendiyye, Muhammed Bahauddin Nakşibendir.(Ö.718-792/1318-1389) dir.⁵²

d. Tarikatlarda Ortak Temel Esaslar

Tasavvufun sistemli bir hale gelmesinden sonra meydana gelen tarikatlarda bazı temel esaslar ortaya çıktı. Bu esasların çeşitli tarikatlarda farklı şekilde uygulandıkları görülür. Her tarikatın kendine mahsus birtakım adet ve prensipleri olmakla beraber, aslında birer ruhî eğitim müesseseleri olan tarikatların ortaklaşa uyguladıkları kurallar da vardır. Bunlar şunlardır:

1. Tevbe: Tarikata girmek isteyen kişinin bütün günahlarından sıyrılması, arınması gerekir. Arınmayan kimse tarikata giremez. Bir tarikata girecek kimsenin tevbeyle tam bir samimiyetle yerine getirmesi gereklidir. Aksi halde samimi olmayan bir kimsenin tövbesi kabul olmayacağı gibi hiçbir zaman tarikata da alınmaz.

2. Zühd: Her türlü boş manevi faydası olmayan şeylerden sakınmak üzere kuvvetli bir irade eğitimi sonucu kazanılan başarıdır.

3. Tevekkül: Her işte bütün sebepleri yerine getirerek gerekli tedbirlerde alındıktan sonra Hak'tan gelecek tecelliye boyun eğmektir.

4. Kanaat: Çalışıp çabalayarak bütün gayretini sarf ettikten sonra eline geçene razı olmaktır. Tarikatta kanaat nefsi mağlup etmek için en müessir bir silah olarak kullanılmaktadır.

5. Uzlet: Kişinin halktan uzaklaşıp bir köşeye çekilerek ibadet ve zikirle meşgul olması demektir. iş zamanlarının haricinde vak-

⁵² Hasan KÜÇÜK, **Tarikatlar**, TÜRD AV Yayınları, İstanbul, 1976, s. 105.

tini boş şeylerle geçirmeyip zikirle meşgul olmak ve faydalı işler yapmaktır.⁵³

6. Zikir: Kelime anlamı "anlamak, tekrarlamak" demektir. Burada anlatılan "Allah'ın isimleridir. Zikirde tarikat mensupları, dış dünyadan tamamen kendilerini soyutlayarak, Allah'ın adını tek veya toplu, sesli veya sessiz bir şekilde yaptıkları ibadet şekilleridir. Zikrin yapılış şekli tarikatlara göre değişiklik gösterir. Bazı tarikatlarda zikir seslidir (Kadiriyye). Bir kısmında ise gizli yapılır (Nakşibendiyye). Mevlevilik (sema), Nakşilik (Hatm-i Hâce), Halvetilik (Oturarak ve hafif sallanarak), Rufailik (Zikr-i kıyam), Kadirilik (Devran) dır. Zikir Allah'ı daima hatırd tutmak ve verdiği sayısız rızıkları hatırlayarak karşılığında şükre hazırlanmaktır. Tarikatta asıl amaç ise aslında Allah'a yaklaşmaktır. Bu itibarla Allah'a yaklaşmak isteyen bir mutasavvıf ve mürid için zikir en önemli bir araç durumundadır. Bir talibin müridliğe kabul olduğu zaman Şeyhi tarafından kendisine usulüne göre vereceği ilk ödevin sayılı bir miktarda zikir ve tespih olmasının sebebi de zikre olan ihtiyacın açık bir delilidir.⁵⁴

7. Tamamıyla Hakka Yöneliş (Tebettür): Kişinin bütün dünyaya ait arzu ve isteklerden sıyrılarak bütün benliği ile Allah'a yönelmesidir. Kendisini Allah'a adamasıdır.

8. Sabır: Her türlü mücadele esnasında güçlülere göğüs germek ve bu yolda her türlü mahrumiyete katlanmak demektir. Tasavvufta sabır, nefsin hoşlandıklarını terk etmekte ısrar etmektir.

9. Murakabe (Rabıta): Nefsi kontrol etmek, kendi kendini hesaba çekmek demektir. Tarikat mensuplarının diz çöküp gözlerini yumarak başlarını kalplerine doğru eğerek mürşitlerini gözlerinin önüne getirmelerine denilmektedir. Murakabe belirli vakitlerde yapılmalıdır. Diğer zamanlarda da tarikat mensupları gaflet haline düşmemek için bütün güçlerini sarf etmelidirler.⁵⁵

10. Rıza: Tarikatta en son mertebedir. Allah'ın rızasını kazanmak için her türlü fedakârlığa göğüs germektir. Allah'tan ne gelirse ona rıza göstermek ve kabul etmek demektir.

⁵³ KÜÇÜK, a. g. e. s. 109.

⁵⁴ GÜNER, a. g. e. s. 372.

⁵⁵ Selçuk ERAYDIN, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31

11. Riyazet ve Çile: Tarikatların birçoğunda belli şekillerde uygulanan çile ve riyazetler vardır. Genellikle 40 gün olan çile süresi sadece Mevlevilikte 1000 gündür. Rufailikte 10 gün, 31 gün, 40 gün olan riyazetler vardır.

12. Mukabele: Tarikat mensuplarının semahane veya tevhid hanede karşılıklı oturarak yaptıkları zikre denir.⁵⁶

e. Tarikatlarda Dereceler

Tarikatlarda derece bakımından küçükten büyüğe doğru bir sınıflandırma yapılacak olursa, bünyesinde binlerce insanı toplayıp mükemmel şekilde disiplinin sağlanmasını temin eden şu dereceleri görüyoruz.

1. Talib: herhangi bir tarikata girmek isteyen kişidir. Bunun hüviyeti ciddi bir şekilde tetkik edilerek ehil olup olmadığı şeyh tarafından karar verilir. Tarikata alınmasında bir sakınca görülmediği takdirde, tarikatın en yetkilisi olan şeyh tarafından kabul işareti verilerek alınır. Talip böylece mürid olma hakkını kazanır.⁵⁷

2. Mürid: Tarikata girmeye aday olduğu şeyh tarafından uygun görülmüş olan kişidir. Mürid; lügatte irâda eden, buyuran, bir şeyhe bağlı olan kimse manalarına gelir. Istılahta mürid, kalbini Allah Teâlâ'dan başka her şeye kapalı, sadece O'nu arzularan, O'na aşık, dünyanın cazibesinden uzak duran kimsedir.⁵⁸ Müridin dış durumu ise az yemek, az uyumak, az konuşmak, devamlı zikir halinde bulunmak ve irade meselesinde olduğu gibi fikir tamamlığında bulunmaktır. Müridin asıl uyması gereken iki nokta üzerinde durulur. Biri zikir, diğeri rabıta. Zikir, Allah'ın ismini merasimle anmaktır. Zikir hudutsuz bir denizdir. Herkes o denizden bir hisse alır. Rabıta, mürşitte erimek her an onu düşünmek ve ona bağlanmaktır. Müridi Hakka ulaştıracak bir araçtır. Yol göstericidir. Vapura binerek kaptana teslim değildir. Müriddeki bazı haller, kabz (Sıkıntı daralma), bast (ferahlık), Sahv (uyanıklık), sekr (manevi sarhoşluk), gaybet (kaybolma) ve huzurdur. Keramet, ruhun saffet bulduğu zaman kazandığı iktidardır. Allah'ın bir ikramıdır. Her yerde yapılmamalıdır.⁵⁹ Mürid

⁵⁶ KÜÇÜK, a. g. e. s. 110.

⁵⁷ KÜÇÜK, a.g.e., s. 111.

⁵⁸ Muhammed Ali b. Ali Et-TEHÂNEVÎ, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, Ofset Bas-kı, İstanbul, 1984, s. 556.

⁵⁹ Ahmet er-RÎFAÎ, **Delillerle Marifet Yolu**, s. 24.

kelimesi çeşitli tarikatlara göre "İhvan" "derviş" diye de kullanılır. Tarikata katılmış kişilerin sıfatıdır bu. Müridler şeyhin ilk dersi vermesiyle tarikata girer. Müridler şeyhleriyle irtibatını kesmek ve sorunlarını şeyhe konuşmak ikazlarını uymak zorundadır.

3. Salik: Seyrü Sülük denilen manevi terbiye yoluna giren mürid salik adını alır. Sülük mertebelerini aşarak Hakka ulaşan salik vasıl denir. Mutasavvıflara göre sülukta dört derece vardır: Seyri İllallah, Seyr Fillah, Seyr Mallah, Seyr Anillah'tır. Salik müridin şeyhi tarafından gösterilen şekilde tarikatın usul ve adabını öğrenip seyrü sülükle üstün vasıflara ulaşır.

4. Vasıl: talip için en son aşamadır. Ölümünden önce ölmektir. Kişi yalnız Allah'ın dediğini yapacak. Her çeşit geçici heveslere ve nefsin istediklerine karşı koyacaktır. Ancak bu sayededir ki şeyhinden gelen kerametleri anlayabilsin ve kendisi de o mertebeye yükselebilsin.

5. Halife: Şeyhin sağlığında yerine geçeceklerini açıkladığı kişilerdir. Kimlerin halife olacağı rüyada şeyhe bildirilir ve açıklanır. Şeyhler kendi yakınlarına "el" bırakma "çavuşluk" gibi görev dahi kendiliklerinden veremezler.

6. Şeyh: Herhangi bir "pîr" den doğrudan ve dolaylı olarak "el" almış kişilerdir. Şeyhin pirden dergâh açmak için aldığı yazılı veya sözlü "icazeti" vardır. Her pîrin kurduğu tarikat için soy ağına benzer silsilesi bulunur. Bugün faaliyet gösteren şeyhler geriye doğru "pir" e kadar, kimden el aldıklarını gösterir şecereye sahiptirler.

7. Pir: Tarikatın kurucusuna denir. Evliya, veli gibi sözlerde pîrin dışındaki kişiler için kullanılır. Mevleviler, Konya'da Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin türbesinin bulunduğu yere "Huzur-u Pir" adını vermişlerdir. Rufailer de Ahmet er-Rifai'ye Pir ve hatta "kutup" demektedirler.⁶⁰

Velilik mesleği çok kolay olmakla beraber zordur. Çok kısa olmakla beraber uzundur. Geniş olmakla beraber dardır. Bunun için o yolda olanlar bazen çok yükseklerle çıkar bazen de hatalara

⁶⁰ KÜÇÜK, a. g. e. s. 112

düşer ve boğulur. Tarikatta enfüsi ve afakî olmak üzere iki kol vardır.⁶¹

Enfüsi Kol: Nefisten başlar, her işten gözünü çeker. Kalbe bakar. Büyüklenmeyi kibri bırakır. Nefsin isteklerini terk eder ve nefsini öldürür. Kalbinden yol açarak hakikati bulur. Fakat bunlara ulaşamazsa kendini çok yüksek makamlarda görür. Hem kendine hem de başkalarına çok büyük zararları dokunur. Tarikatlarda Hızır ve mehdi makamı vardır. O makama gelen kişi ben mehdiyim diyor, İlhamı vahiy zanneder, peygamberlere de saygısı azalır ve büyük hatalara düşer.⁶²

Afâki Kol: Afâktan başlar. Büyük dairede Allah'ın isim ve sıfatlarının seyredilip sonra nefis dairesine girilen küçük bir işaretle kalbindeki nuru görüp onda kalbi yolu açar. Kalbin Allah'ın aynası olduğunu görür ve hedefine ulaşmış olur. Bu makamda olanlar Allah'ın vücudunu gördükleri için onun dışında gerçek bir varlık kabul etmek istemezler ve diğer varlıkları yok kabul ederek inkâr ederler ve onlarda büyük hatalara düşerler.⁶³

Bazı mutasavvıflar sünnete uymayıp veliliği Peygamberliğe tercih etmektedirler. Bir kısmı evliyayı sahabeden hatta nebilerden daha üstün görür. Hz. Musa ve Hızır hadisesini anlatarak bunu ispat etmeye çalışırlar. Birçoğu sünneti terk eder ama vir-dini hiçbir zaman terk etmez. Bir kısım tasavvuf ehli ilhamı vahiyle aynı olarak düşünür. Bazıları da keramet gösterenlere hizmeti, ibadetten daha üstün görür. Bazı veliler kendilerinin enbiyayı belli noktalarda geçtiğini ileri sürerler. Bir kısmı aşırı derecede gösterişe girerek şükrü ve tevazuu terk ederler. Bazıları keramet göstererek ahiret meyvelerini burada yemek istemişlerdir. Oysa âhirete bırakması çalışmaların karşılığını burada almaması takvanın bir gereğidir.⁶⁴

Velilik yolları içinde en güvenli ve parlağı Peygamberin sünnetine uymaktır. Bütün davranışlarıyla onu taklit etmek ve kendine rehber etmektir. Bu güzel niyeti ve düşüncesiyle bütün ömrünü ibadete çeviren kişi yaptığı her şeyde Allah'ın rızasını arar. Keşif ve kerameti varsa bunu açığa vurmamalıdır. Aksi halde bunları yapanların ihlâsları kaybolur, gösterişe girer. Rifaî tarika-

⁶¹ Said NURSİ, **Mektubat**, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 414.

⁶² NURSİ, **a. g. e.** s. 415

⁶³ NURSİ, **a. g. e.** s. 416

⁶⁴ NURSİ, **a. g. e.** s. 428

tında burhan adı altında kerametler gösterilir. Bunu her zaman yapmak doğru değildir. Ahmet er-Rifai'nin söylediği gibi "Bir kadının aybaşı görünürken kanını gizlediği gibi bir kimse de kerameti gizlemelidir. Ancak inkârcı varsa onu ispat için zorunlu durumda burhan yani keramet yapılabilir."⁶⁵ Burhanın amacı madenin Allah'ın emrinde olduğunu ispat etmek içindir. Örneğin; İbrahim Peygamber ateşe atılır ateş yakmaz, oğlu İsmail'i bıçak kesmez, her şey Allah'ın elindedir. Rifailikteki şiş, kılıç, ateş, akrep, yılan vb. gibi burhanlarda da Allah yapma diyor o da olmuyor, şeklinde Rufai'ler açıklamalarda bulunmuşlardır. Şeriatın hükümlerine ve sünnete zıt tarikat olmaz. Peygamberimiz Hatemü'l Enbiya olduğu için Ona gelen dinin emirleri dışında hak tarikat olmaz. Herkes onun sünnetini hayatına uygulamalıdır. Şeriat ve sünnete uymayan bir hareket görüldüğü zaman o tarikattan uzak durmak gerekir. Yine Ahmet er-Rifai Hazretleri şöyle buyuruyor. "Bir kimseyi gökte uçarken görseniz, onun şeriate uyup uymadığına bakınız. Uyuyorsa itibar edin. Şeriate uymayan davranış ve halleri varsa ondan uzak durun"⁶⁶ buyurmuşlardır.

f. Tarikatta Temel İlişki Biçimi

1. Şeyhe Biat: Her hangi bir tarikata girmek isteyen talibin önce şeyhe teslim olması gerekir Buna tarikat dilinde sözleşme denir. Bu sözleşmenin genel hatlarıyla özeti şu şekildedir. Mürid şeyhine yalan söylemeyeceğine, gıybet, iftira etmeyeceğine, kimsenin ayıbını kusurunu araştırmayacağına, namazlarını vaktinde kılacağına, boş sözlerden vazgeçip işi ve gücüyle meşgul olurken kalben de zikirden geri kalmayacağına, az yiyip az uyuyacağına, nefsin isteklerine uymayacağına ve kendinde hiçbir varlık görmeden tam bir teslimiyette bulunacağına dair söz vermek demektir.⁶⁷

2. Sülûk: Cehaletten ilme kötü huylardan güzel huylara kendi varlığından geçerek Hakkın varlığına doğru ilerleyen bir harekettir. Muhiddin İbnül Arabi şöyle ifadelendiriyor: "Salik makamata ilmiyle değil, hâl ile giden kimsedir."⁶⁸ buyurmuştur.

⁶⁵ Ahmet Er RİFAİ, a. g. e. s. 73

⁶⁶ Ahmet Er RİFAİ, a. g. e. s. 74

⁶⁷ KÜÇÜK, a. g. e. s. 112.

⁶⁸ GÜNER, a. g. e. s. 372.

Sülûk, müridin tarikata girip derviş olduktan sonra belirli bir ilerleme göstermesi ve bazı kademelerden geçmesi, yani nefsinde ve dünya heveslerinden sıyrılan dervişin Allah'a doğru yaptığı manevi yolculukta, şeyhinin de telkin ve kontrolü ile tarikatın belli aşamalarından geçerek olgunlaşmasıdır. Bu süre içinde derviş "çile" ye girer. Bunun çeşitli süreleri vardır. Bu süre dua, zikir, nefisle mücadele ve hesaplaşma ile geçirilir.⁶⁹

3. Ayin ve Semâ: Tarikatlarda âyin; âdet, usûl, ziynet, kanun ve dinî merasim anlamlarına gelir. Sosyolojik açıdan toplumlardaki dinî hayatın evrimleşmesine paralel olarak "ayin" adı verilen türlü şekillerde dinî törenleri çok eski toplumlara kadar indirmek mümkündür. Ayin kelimesi tarikat için kullanıldığında, tarikat mensuplarının tekkelerde icra ettikleri bir nevi zikir şekilleridir. Rifaî tarikatı mensupları "Zikr-i Kıyam" ayakta zikir yaparlar. Zikri kıyamda (ayakta yapılan zikirde) semahanede toplanan dervişler ayakta oldukları halde ve dalga dedikleri şekilde sallanarak zikir ve tevhid çekerek ayin yaparlar. Aynı zamanda belinde kılıç kayışı bağlanmış oldukları halde iki mürid ayin boyunca şeyhin yanında saygı ile beklerler.

4. Keramet: Maneviyat yolcusundan oluşan fevkalade hallerdir. Ruhun saffet bulduğu zaman kazandığı iktidardır. Bu, Hakkın bir lütfudur. Ekseriya rüya ile başlar, kalp perdesi açılır. Manevi görüş başlar. Keramet sahiplerinin derece ve mertebeleri bilinmez. Çünkü o gizli bir sırdır. Layık olanlara bu Allah (c.c)'nün bir lütfüdür. Her yerde ve her zaman keramet yapılmaması gerekmektedir. Şeyhlik ve mürşidlik şahsidir, babadan oğla geçmez. O ancak şahsi gayret ve ruhî olgunluk mertebesine erişmeye bağlıdır. Tarikatta "Aristokrasi" olmaz.⁷⁰

5. Özel Giyim: Tarikat cihazı da denir. Her tarikatın inancıyla sembolleştiren tacı, külahı, kemeri, hırkası, sarığı ve cübbesi vardır. Kıyafetle birlikte elde taşınan bir asa, çubuk, zincir, göğse takılan halka da tarikatın özel işareti olarak dikkati çeker.⁷¹

g. Tarikatların Sosyal Fonksiyonları

Tarikatlar sosyal birer müessese olarak kuruluşlarından günümüze kadar çeşitli alanlarda, fonksiyon ifa etmişlerdir. Şartlar gerektirdiğinde buldukları toplumun sosyal, ekonomik ve kül-

⁶⁹ GÜNER, a. g. e. s. 372.

⁷⁰ KÜÇÜK, a. g. e. s. 115.

⁷¹ KÜÇÜK, a. g. e. s. 116

türel birikimine katkıda bulunmuşlardır. Tarikatların kuruluş şartlarına veya kurucularının dünya görüşü ve dinin uygulanmasındaki yorumuna göre, bazı konularda diğerlerinden ayrılan belirli özellikler göstermişlerdir.⁷²

Sosyal bir kuruluş olan tarikat için benzeri diğer sosyal kuruluşlarda olduğu gibi bir öncü vardır ki bu tarikatta "şeyh"tir. Şeyh veya mürsit, bir bölgede irşada başlamak üzere mezun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş zikir ve ibadetlerin tarikatın ruhî eğitim ve öteki disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için tekkenin şu bölümleri yapılmalıdır. Mabet, çile hane, halvet, mahalli hamam, namazgâh, aşhane, kiler, fırın, ahır, misafirhane vb. gibi külliyeler oluşturulması gerekir. Buralarda şeyhler müridlerini istenilen seviyeye çıkarmak için bütün gayretleri gösterirler. Tarikatlarda yönetim ve disiplinin sağlanması iş bölümü esasına dayanmaktadır. Nitekim idare edenle idare edilenin bulunduğu her türlü sosyal kuruluşlarda da böyledir. Buralarda iş bölümü, yazılı kurallar ve yönetmeliklerle değil tamamen cemaat yapılarında olduğu gibi gönül fermanlarıyla. Tarikatta bütün yetkileri elinde bulunduran en yüksek rütbeli kişi şeyhtir. Şeyhler pir makamını temsil ederler. Günlük işlerde her türlü programı düzenlemek üzere kurulmuş bulunan "dergâh zabitanı" her hususta şeyhe karşı sorumludur. Tarikatlarda asayiş muhip ve halifeler tarafından sağlanır.

Muhip; Tarikata intisap etmiş ve şeyh tarafından müridliğe kabul olunmuş kişidir. Müridlik derecesinde başarı gösterenler yapılan bir törenle muhipliğe terfi ettirilir ve şeyhi tarafından dergâhtaki görevlilerden birisine teslim edilir ve bütün tarikat adabı bundan öğrenir.

Halife; Tarikatta disiplinin temini yönünden olduğu kadar manevi yönden de oldukça önemli bir makamdır. Halifelerin âcil hallerde icâzet verme yetkileri de vardır. Tarikat liderinin görevi sadece yöneticilik değil, aynı zamanda dinî, ruhî bir eğitimcidir.

Dergâh Zabitanı; Tarikatta harici işlerin yürütülmesi ve dâhili disiplinin sağlanmasıyla görevlidir.

Tarikatların gelir kaynakları; vakıflar ve özel bağışlar, devlet erkânı tarafından yapılan yardımlardır. On binlerce kişiyi bir

⁷² GÜNER, a. g. e. s. 377.

arada barındırmak, böylece de yemek, içmek, giyim, kuşam gibi birçok ihtiyaçlar bu yollarla sağlanan yardımlarla yürütülmektedir.

Tarikat mensuplarının kılık kıyafetleri kendilerine hastır. Bir tarikat mensubu öyle öteki vatandaşlar gibi rast gele bir kumaş ya da pabuç alıp giyemeyecektir. O ancak mensubu bulunduğu tarikatın kabul ettiği kılık kıyafete uymak zorundadır.

Zikir hanede; arakiye, sikke, destar, istiva, tennure vb. gibi adlarla anılan özel giysiler de bulunur. Rifaîler siyah sarık, cübbe, haydariye ve içten de beyaz elbise ve beyaz çorap giymektedirler.⁷³

Tarikatın, tasavvuf ve cemaat hareketlerinin günümüzdeki fonksiyonlarını şu şekilde sıralayanlar mevcuttur: Tasavvuf hakiki imanın gelişmesi ve elde edilmesini sağlar. Tarikat terbiyesi ile insanları ve canlıları içten samimi olarak sevmeyi sağlar. Yaptığı işlerden ve amellerden daha çok zevk aldırır. Tevekkül ve teslimiyetle Allah'ın rızasını kazanmak ve bir takım sıkıntılara bu sayede daha güçlü bir şekilde dayanmasını sağlar. İhlâsı sayesinde gösterişten kendini kurtarmayı sağlar. Kalbini kafasını, ruhunu olgunlaştırmak, ailesine, çevresine, uyumlu bir hale gelecek gerçek bir insan olma özelliğini kazanır. "Ameller niyetlere göredir" hadisini hayatına uygulayarak, kendini kusurlu görür, Allah'ın yarattıklarına acır ve bunları düşünerek bütün davranış ve hareketlerini ibadete çevirir. Farzı ve sünneti yapmak, büyük günahları terk etmek ve namazı dosdoğru kılmak en kısa tarikat yoludur.⁷⁴

h. Tekke ve Zaviyelerin Gelişmesi

Tekke: Tarikat faaliyetlerinin yapıldığı, tarikat mensuplarının ve muhibb'lerinin toplandığı binalarla, bunların müştemilatına denir. Şeyhlerin ve bazı dervişlerin yatıp kalktıkları, ibadet ettikleri, tarikat mensupların ayın yaptıkları yerdir. Her tarikatın farklı niteliklerde birbirine bağlı birçok tekkesi vardır. Tekke, tarikatın geleneklerinin, emirlerinin ve sisteminin getirdiği görevlerin yapıldığı uygulandığı yerlerdir.⁷⁵

⁷³ KÜÇÜK, a. g. e. s. 135.

⁷⁴ NURSI, a. g. e. s. 429

⁷⁵ KÜÇÜK, a. g. e. s. 116

Aslında tarikat, tekke ve zaviye tabirleri birbiriyle yakından ilgili bazen de iç içe tarif edilebilen ve çok yakın anlamlarda kullanılabilen kelimelerdir. Tarikat olmadan tekke; tekke ve zaviye olmadan tarikata anlam vermek zordur. Tarikatın ıstılah manası; tarikat şeriata bağlı olup, Allah'ı zikretmeye devam ederek, Ona ulaşma yoludur.⁷⁶ Şeyhlerin dergâhlarında, tekkelerinde ve zaviyelerinde kendilerine has usul ve kaideleri benimseyerek kendilerine intisap edenleri teşkilatlandırdıkları kuruluşlara da tarikat denilmektedir.⁷⁷

Tekke, tarikata girmiş olan kimselerin toplandıkları ve zikir yaptıkları yere verilen isimdir. Tekkelerin büyüklerine âsitana, küçüklerine zaviye, özellikle Afrika yöresinde tekke karşılığı olarak zaviye adı sıklıkla kullanılan bir terimdir. Genellikle şehir kasaba ve köylerde veya yol üzerinde kurulmuş olup, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi ifade için zaman ve mekâna göre, zaviye, ribat, hankâh, buk'a savmaa gibi terimlerde kullanılmıştır. Son yıllarda ise tekke, dergâh ve âsitana terimleri daha çok rastlanır olmuştur.⁷⁸

Hakikatte bu müesseselerin menşei ve ortaya çıkışını, tasavvuf cereyanının kuvvetlenmesiyle birlikte düşünmek gerekir. Menşei ve başlangıcı ne olursa olsun, zaviyelerin tasavvufun yayılışıyla önem arz ettiği ve çeşitli dinî, içtimaî, iktisadî ve hatta siyasî amillerin tesiriyle İslam âleminde çabucak yayıldıkları görülmektedir. İlk zamanlar sırf bir inziva yeri niteliğinde görülen bu zaviyeler, sonraları gezgin dervişler, yolcular için kalınacak yer olmuştur.⁷⁹

İnsanlar kâinatın sırrı olarak birbirinden farklı bir mizaca, düşünceye, duyguya ve şekle sahip olarak yaratılmıştır. İnsan şahsiyetinde kudret ve yaratıcılık derinleşip enginleştikçe, bir ferdin ötekilerden farklılığı da fazlalaşır. Her birimizin bağımsız bir âlem olduğumuz fikri tasavvufta yaygın olan bir inançtır.⁸⁰

⁷⁶ Fuat KÖPRÜLÜ, "Tarikat" **İslam Ansiklopedisi**, XII, İstanbul, 1979, s. 1

⁷⁷ **Yeni Türk Ansiklopedisi**, "Zaviye", Ötüken Yayınları, X, 1985, s. 3980.

⁷⁸ Bayram SAKALLI, "Tekke, Zaviye ve Türbelerin Türk Toplumundaki Roller, Kapatılmaları ve Tepkiler", **Türkiye Günlüğü**, Cedit Yayını, Sayı 29, Ankara, Ağustos 1994, s. 203.

⁷⁹ A.Yaşar OCAK, "Zaviyeler", **Vakıf Dergisi**, XII, Ankara, 1978, s. 248.

⁸⁰ Muhammed HAMİDULLAH, **Initiation al İslam**, Paris, 1970, s. 67.

Ancak bunun kadar doğru olan bir diğer husus da insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğidir. Diğer bir deyişle, insanı toplum dışı bir varlık olarak görmek veya düşünmek mümkün değildir. İnsan kendi fikri, duygu ve düşüncesinin toplumun diğer fertleri tarafından paylaşılmasını ve benimsenmesini de ister. O halde insan, şahsiyetinin farkına varmak, hem de birliğin tadını çıkarmak ihtiyacını hissetmektedir.⁸¹ Tasavvuf ehli bir yandan tarikatlar aracılığı ile ferdin müstakil dünyasını, diğer yandan da insanın sosyal varlık yapısındaki birlik ve beraberlik fikrinden hareketle halk kitlelerini de peşine takmayı başarmıştır. Bu ise, Kuran'da: "Allah'a varmak için vesilelere sarılın" ayetiyle anlatılmak istenen hususun bir ifadesidir.⁸²

Tarikatların İslam'ı yayma hususunda oldukça başarı kazandıkları, bilhassa son zamanlarda yapılan araştırmalarla ortaya konmuş durumdadır. Başarının sırrı olarak da İslamî tebliğinde kılıç ve savaş yerine kalbe hitabı tercih etmelerinin önemli bir etken olduğu gözlenmektedir. Tarikat mensupları, İslam'ı benimsetmek ve sevdirmek için güzel konuşma, iyi davranış ve örnek yaşayış gibi her türlü meziyetlerini azami bir şekilde ön plana çıkardıkları bir vakıdır.⁸³ Ülkemizde İslam'ın kısa zamanda benimsenmesinde tarikat mensuplarının önemli ölçüde etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarikat şeyhlerinin hepside aynı ölçüde ve özellikte değildir. Bu nedenle bazı dönemler liyakatsiz kişilerin elinde kalan tarikat ve üyeleri, bir kısım âlimler ve bilginler tarafından eleştirilmiştir. Hepsi iyidir veya kötüdür demek, değer yargısı ile yaklaşmak anlamını taşımaktadır. Tarikata üye olanlar üye olmayanlara göre birtakım sıkıntılara, problemlere daha sabırla katlandıkları tarihi bir gerçektir. Tarikatın bazı dönemler birtakım kişilerin çıkarına alet olduğu da bir gerçektir. Fakat hepsini mahkûm etmek de doğru değildir. Tarikatların Osmanlı'yı ayakta tutma konusunda ve Türk toplumunun bugünlere gelmesinde etkisini inkar etmek

⁸¹ Yaşar Nuri ÖZTÜRK, **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar**, Sidre Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 104.

⁸² Mehmet İBRAHİM, "Eski Yugoslavya'da İslam Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi", **İslami Araştırmalar Dergisi**, VI, sayı 4, Ankara, 1993, s. 250.

⁸³ Ömer Lutfi BARKAN, İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, **Vakıflar Dergisi**, sayı 11, Ankara 1964, s. 185

mümkün değildir. Türk toplumunda tarikat sosyo-kültürel her alanda kendini hissettirir.⁸⁴

Tasavvufun zikir ve ibadet tarafı bir yana günlük hayatla içli dışlı oluşunu, kılık kıyafet, saç, sakal, jest ve mimiklerde bile, kısaca toplumsal hayatın tüm alanlarında etkili olduğu bir vakıa olup bu hareketler ekonomik, sosyal ve kültürel yönden tüm toplumsal grupları ve yapıları etkilemişlerdir. Tarikatların takip ettikleri metot, zikir usulleri, siyasi tavırları açısından bir takım sınıflandırmalara tabi tutulduğu da görülmektedir. Fakat tarikatların sınıflandırılmasında temel ölçü olarak bir tek Allah'a, Hazreti Muhammed'in Peygamberliğine ve Kur'an-ı Kerimin Allah'ın kitabı olduğuna inanılması hususları temel olarak ele alınmaktadır. Bu üç esas temel alan tarikatlar ehlisünnet olarak kabul edilir. Bunun dışında kalanlar ise ehlisünnet dışı tarikatlar olarak kabul edilmektedir. Kaldı ki sünnete uyma, sünneti ihya etme iddiasıyla gündeme getirilen tarikat uygulamalarının pek çoğunun sünnet olup olmadığı dahi tartışılabilir bir konudur.⁸⁵

Sonuç olarak, her tarikat içinde belirli statü, norm ve dini roller vardır. Tarikatlar geleneksel inanç sistemine getirilen yeni yaklaşımlardır. Tarikatlar üyelerine doyum sağlar ve onların kendi sorunlarına çözümler bulmasını amaçlayan dinî hareketlerdir. Tarikatların liderleri, taraftarlarının gözünde ulaşılması zor, çok yüksek makamda bir kişi olduğuna inanmaktadırlar. Tarikatlara giren kimseler genellikle sıkıntı ve streslerini atmak için bu kurumlara sığınma ve bu kişilerden yardım almaya ihtiyacı duyan kimselerdir. İnsanlardaki bir an bile olsa problemlerden kurtulmak düşüncesi, bu tip kurumların oluşmasında etkili olmuştur. Bireylerin bu tür tarikatlara ve dinî cemaatlere girmesinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olayların da etkisi vardır.

Ayrıca, belirtmek gerekiyor ki, gerçekte tasavvuf da, İslam dinini kuru bir şekil altında anlama ve yaşam eğilimlerine karşı, kendi ölçüsünde manevi bir derinlik ve ahlaki bir genişlik ve yücelik boyutunu içermekle, bir zühd ve takva yolu ve bir nefis eğitimi olarak zamanında bir terbiye ve fazilet kaynağı oluşturmuş

⁸⁴ T.W. ARNOLD, **İntişari İslam Tarihi** (Ter.A.Y.Ocak), Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, 1971, s.86.

⁸⁵ M. Hayri KIRBAŞOĞLU, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Fecr Yayınları, Ankara, 1993, s. 48

bulunmaktaydı. Bu şekli altında tasavvufun bir ahlak, bir düşünce ve bilim, bir felsefe ve nihayet edebiyatı, musikisi, mimarisi ve hat sanatı ile geniş bir kültürü oluşturduğunu önemle belirtmek gerekir. Süfi teşekküllerin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması ve özellikle Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemlerindeki imar ve iskân, sosyalleşme, sosyal yardımlaşma ve güvenlik fonksiyonlarına sahip olduklarına da işaret etmek gerekir. Tasavvufun, dinî yaşayışa bir duygu, coşku ve vecd boyutu kazandırdığı, hoşgörüyü kapı açtığı ve böylece değişik çevrelerden insanlara farklı bir kitle dindarlığı sunduğunu da belirtmeliyiz.⁸⁶ Geçmişte toplumda çok etkili olan bu düşünceler, kendini yenileyip çağa ayak uyduramadıkları için günümüzde eski etkinliğini kaybetmişlerdir.

⁸⁶ Ünver GÜNAY, **İslâmiyât**, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar," C. 5, Sayı 4, Ankara, 2002, s. 143.